

AUSCH SÁNDOR

„Önálló gazdasági fejlődés vagy tőkés függés”

Megjegyzések egy vitához

Nem vagyok történész, gazdaságtörténész sem. Mégis — mint közgazdász — a Tolnai György és Ránki György, valamint Berend T. Iván, Hanák Péter és Katus László az „önálló gazdasági fejlődés vagy tőkés függés” kérdésében folytatott vitájához¹ elsősorban azért teszek néhány észrevételt, mert legutóbbi kutatásaim kapcsán magam is foglalkoztam Magyarország monarchiabeli gazdaságának *néhány*, saját témám szempontjából (a KGST-országok együttműködésének kérdései) is tanulságos jellemző vonásával. Az akkori magyar gazdaság egyes, bár nem jelentéktelen részkérdéseit: a birodalmi integrált piac specializációt, kooperációt és műszaki fejlődést ösztönző hatását vizsgáltam. Bár az idevonatkozó tények, amelyeket röviden majd ismertetek, önmagukban is a Tolnai Györggyel vitatkozó gazdaságtörténészek álláspontját látszanak alátámasztani, nézeteik helytálló voltát számomra mégsem csak ezek, hanem általánosabb gazdaságelméleti szempontok is igazolják. Ha tehát sok vonatkozásban laikusnak is kell tartanom magam a tárgyalt konkrét történeti tények ismeretében, a perdöntő és valóban nagyon aktuális elvi kérdésekben való lehetséges állásfoglalás számomra kevésbé tűnik vitathatónak. Ez utóbbi szempont is állásfoglalásra készítet. Vizsgáljunk meg tehát néhány, a szerzők által vitatott problémát.

Valamely ország fejlődésének gyorsabb vagy lassabb ütemét bonyolult és sokrétű történeti és gazdasági feltételek együttes megléte és kölcsönhatása szabja meg. A fejlődést meghatározó tényezők vizsgálatával a közgazdaságtudomány-nak viszonylag új, de rendkívül kiterjedt és gyorsan fejlődő ága — a fejlődéselmélet (növekedéselmélet) — foglalkozik. A különböző — logikailag zárt — elméletek egymástól eltérő tényezőkre vezetik vissza a növekedés meghatározó faktorait. Anélkül, hogy a különböző fejlődéselméletek által vizsgált kérdésekben itt bármilyen vonatkozásban állást foglalnánk, megállapíthatjuk, hogy legalábbis két tényezőnek a fejlődés *lehetséges* ütemére gyakorolt hatását kevésbé lehet vitatni. Ezek: a felhalmozás hányada a nemzeti jövedelemben, valamint a foglalkoztatottság növekedése egy országon belül. Az egymással vitatkozó szerzők e tényezők közül a belső felhalmozás lehetőségét, illetőleg a tőkeimport szerepét és jelentőségét vitatják a kapitalista fejlődés gépi-nagyipari szakaszában. Az elmentés nézete azonban egy általánosabb kérdés keretébe ágyazódnak: a fejlődés meghatározott szakaszában a *nemzeti önállóság* és az ennek alapján lehetséges iparfejlesztő protekcionista jellegű politika feltétlenül *szükséges*, illetőleg önmagában minden esetben *elegendő* feltétele-e a gyors növekedésnek.

¹ Ld.: Történeti Szemle 1966, 1., 1967. 1. sz.: Valóság 1968. 6. és 7. sz. stb. A Valóság c. folyóirat e vitához fűzött megjegyzéseimet nem közölte.

Induljunk ki e második, általánosabb kérdésből, mindenekelőtt a statisztikai vizsgálatok alapján.

Különböző országok fejlődésének összehasonlítása esetén — egyetértve Tolnai Györggyel — lényeges, hogy a *bázisidőszakban* megközelítően hasonló fejlettségű országokat hasonlítsunk össze. A hosszútávú fejlődésre vonatkozó konkrét történeti-statisztikai elemzések alapján ugyanis a fejlődésnek mindenképpen az elért abszolút szinttel is kapcsolatos szakaszai különböztethetők meg, bármilyen legyen is a szakaszok változásának, trendjének megfigyelt törvényszerűsége vagy magyarázata.

Ne válasszuk tehát — megfogadva Tolnai György tanácsát — Magyarország vonatkozásában az 1860-as évet bázisul az akkor fejlettebb országok későbbi fejlődési ütemével való összehasonlítás céljára.

1900 és 1913 között Magyarországon a nemzeti jövedelem növekedésének üteme 6,4⁰/₀ volt.² Az „önálló” Oroszországban 5,2⁰/₀ (kb. 25⁰/₀-kal alacsonyabb egy főre eső nemzeti jövedelem!), a nem önálló Lengyel Királyságban kb. 6⁰/₀. Az 1861 óta *önálló* és egyesült, gyorsan iparosodó Olaszországban ennél lényegesen kevesebb: 2,3 — 2,5⁰/₀, az egy főre eső nemzeti jövedelem növekedése pedig 1,3 — 1,7⁰/₀.³

Az olasz példa idézésével egyben eleget tettünk Tolnai György másik figyelmeztetésének is: „tudományos kutató számára mítsem mond az, hogy *különböző* társadalmi fejlettségű országok technikai fejlődési adatai is *különbözők*”. (Csak a társadalmi forradalmak utáni fejlődési szakaszokat szabad összehasonlítani.) Nos, Olaszországban a vizsgált időszakokban már végbement a polgári forradalom. De vehetünk másik példát is: Franciaország fejlődési üteme is lényeg-

² *Fellner Frigyes*: Ausztria és Magyarország nemzeti jövedelme. Bpest. 1916 és A nemzeti jövedelem becslése. Közgazdasági Szemle, 1903. 12. sz.

³ Olaszországot már csak azért is érdemes összehasonlításul választani, mert nemcsak a korábbi tőkefelhalmozás magas szintje miatt voltak jobbak az induló feltételei, mint Magyarországnak, hanem társadalmi viszonyai tekintetében is közelebb álló példa, mint Tolnai Györgyé: Japán.

Az Olaszországra vonatkozó részletesebb adatok a következők:

Átlagos évi növekedési ráták

Idő	Mezőgazdaság	Ipar	Nemzeti jöv.	Egy főre eső jöv.
1896/1900—1911/15	1,8	4,4	2,5	1,7
1901/5—1911/15	1,1	4,3	2,3	1,3
	Nemzeti jövedelem millió líra		Egy főre eső jövedelem (1938-as áron) líra	
1896/1900	64,378		1938	
1901/5	74,500		2169	
1911/5	92,340		2478	
(1866/70)	51,136		1875)	

Forrás: Indagine statistica sullo sviluppo del reddito nazionale dell'Italia dal 1861 al 1956. Annali di statistica, Serie VIII. Vol. 9. Roma 1957.

gesen alacsonyabb volt a (klasszikus) polgári forradalma utáni 50 évben, mint Magyarorszáé a már fentebb vizsgált időszakokban, vagy akár az 1848 utáni 50 évben.

Franciaország növekedési üteme az 1781/90-1835/44. években.⁴

(1905-13-as árakon)

Mezőgazdaság	Ipar	Bruttó I. te.mék	Bruttó termék II. (kétfajta számítás) (a II. mozgó súlyozással)
0,7	1,8	1.1	1.3

A világgazdaságot a vitatott időszakban, az első világháború előtti évtizedekben, viszonylagos stabilitás jellemezte. Ennek egyik fő tényezője az volt, hogy Nagy-Britannia, a világ első hitelezője⁵ ugyanakkor az adós országokból származó nyersanyagok legnagyobb vevője is volt. Így ezeknek az országoknak elegendő sterling-készletük volt arra, hogy tőkét törlesszenek és kamatot fizessenek. A viszonylagos egyensúly kifejezője, de részben szabályozója is volt az arany automatizmus és a rugalmas valutaárfolyamok rendszere. E rendszer keretében az európai országok fejlődését jelentős mértékben segítette elő, hogy egész Európa nagyobb része az első világháború előtt *legalább is funkcionálisan, az áru- és tőke mozgás szabadsága tekintetében még integrált egységnek volt tekinthető, a határok és vámok jelentősége kisebb volt, mint a legutóbbi évekig bármikor, bár a megelőző időszakhoz képest a protekcionizmus szerepe már növekedőben volt.*⁶ (A vámoknál is lényegesebb később jellemző kontingentálási rendszerek pedig úgyszólván teljesen hiányoztak.)

Az általános európai fejlődés kedvező feltételei ilyen szempontból még kedvezőbbben alakultak az Osztrák-Magyar Monarchia és a cári Oroszország keretébe tartozó Lengyel Királyság számára. A birodalmon belüli vámokat mindkét országban 1850-ben törölték el, és mindkét országban egységes valutarendszer működött. A századfordulótól az első világháborúig a kelet-európai országok közül a már addig is viszonylag fejlett cseh területek, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia keretébe tartozó országok és a cári Oroszország

⁴ J. Marczewski: Le produit physique de l'économie française de 1789 à 1913. Histoire quantitative de l'économie française. Cahiers de l' I. S. E. A. AF, 4. No. 163. 1965. júl. XCIII. l.

⁵ 1913-ban összes tőkebefektetéseinek csak 180/0-a volt Angliában, 820/0-a külföldön.

⁶ Ez alól kivételt csak Oroszország jelent, ahol az állami gazdaságpolitikának 1877-től kezdve az ipari védvám nemcsak egyik fontos, hanem egészen a világháborúig növekvő nagyságrendű tényezője volt. (Vámok az importált áruk értékének százalékában: 1871–75-ben átlagosan 130/0, 81–85-ben 19,60/0, 91–95-ben 32,40/0, 1901–5-ben 36,90/0.)

A XX. század elején a vámok a behozott áruk értékének 0/0-ában más európai országokban a következők voltak: Anglia 4,90/0, Franciaország: 8,4, Olaszország 10,5, Németország 14,30/0. 1959 és 1960-ban, sorozatos vámsökkentések után, a vámok az importált áruk értékének százalékában Olaszországban még mindig 12, Franciaországban 11, az NSzK-ban 9,60/0-ot tettek ki. (A hivatalos importadatok és a Közös Piac input-output tábláiban közzétett vámadatok alapján számítva.) A vámok jelenlegi szerepéről azonban hübb képet kapunk, ha a készárakra kivetett vámokat vizsgáljuk (a nyersanyag-import ugyanis rendszerint vámmentes). Ezek 1963-ban: Anglia: 200/0, Franciaország: 140/0, Olaszország: 150/0, NSzK: 100/0. (Nyerges I.: Új irányzatok a világkereskedelemben, 87. l. S. Prokofjevitsch: Über die Bedingungen der industriellen Entwicklung Russlands, Tübingen. 1913. 66–68. l. A korábbi adatokat idézi: Katus László: A kelet-európai iparosodás kérdéséhez — Történelmi Szemle, 1967. 1. sz.)

keretében a Lengyel Királyság a többé vagy kevésbé súlyos feudális maradványok fékező hatása ellenére, egészében véve mégis igen jelentős fejlődést értek el⁷.

Gyors fejlődésük *külső* feltételeit ebben az időszakban két tényező, a világ-gazdaság általános helyzete és a nagy integrált birodalmi piacok szabták meg.

Az első világháború, majd az 1929—33. évi világgazdasági válság az európai külkereskedelmi és valutáris feltételeknek előbbieken jellemzett funkcionális egységét szétverte. Számos új nemzeti állam keletkezett. Kelet-Európában az Osztrák-Magyar Monarchia egységes valutáris és vámterülete helyébe hat nemzeti állam vámfala lépett.

Nos, vizsgáljuk meg — először szigorúan csak a statisztikai adatok alapján —, mit adott ezeknek az országoknak a nemzeti önállóság és a szűk belső piacokat védő, addig valóban nem tapasztalt mérvű protekcionista politika (védvám, szubvenció, kontingentálás stb.).⁸

A mai Ausztria és a Monarchia cseh tartományai egy főre eső „belföldön előállított” nemzeti jövedelmének különbsége 1911—1913-ban mindössze 5,0% volt. Nem megállapítható természetesen, hogy ez a különbség miként alakult a két világháború között, mert a korábbi cseh tartományok akkor már az önálló Csehszlovákia részét alkották. Kiszámítható viszont az, hogy 1911—13-ban a későbbi Csehszlovákiát alkotó területek egy főre számított nemzeti jövedelme miként viszonyult a Monarchián belül a későbbi (két világháború közötti) Ausztria egy főre eső nemzeti jövedelméhez. A különbség az utóbbi javára 15% volt és 1937-ig csak kevéssel mérséklődött.⁹

A mai Magyarország területén előállított nemzeti jövedelem 1911—13-ban 34%-kal volt alacsonyabb, mint Ausztriában, de pl. 1937-re a különbség ismét nem csökkent.

Lengyelország, amely a XIX. század végén és a XX. század elején jelentős előrehaladást ért el, a két világháború között a teljes stagnálás képét mutatta.¹⁰

Említettük, hogy a két világháború közötti időszak az egész európai fejlődés számára viszonylagosan is hátrányosabb feltételeket teremtett, mint az első világháború előtt. Ezen belül a kelet-európai országok fejlődését sok egymástól

⁷ A 900-as évek elején a Lengyel Királyság átlagos reáljövedelem-színvonala kb. 20%-kal volt magasabb Oroszország más európai területeinek jövedelem-színvonalánál. (*Erasmus Pütz*: Poland, IV. People's History—Industries, Science, Literature and Social Development, London, 1909. 160. l.) Már korábban fejlődésnek indult gyapotipara a századforduló táján erőteljesen vehetett részt a birodalom gyarmati jellegű peremterületeinek birtokbavételében. De „ugyanakkor erőteljesen kezdett fejlődni a bányászat, kohászat, sőt kisebb mértékben a gépipar is”. (*O. Lange*: A lengyel gazdaság két évtized távlatában. *Economist*, 1964. 5. sz.)

⁸ Magyar egyedi példánál maradva, emlékeztetünk a Horthy-rendszer védvámpolitikájára, pl. az autó- és textiliparban. Friedrich István „Magyar Általános Gépgyára” ennek árnyékában látta el a magyar piacot a Magosix-al — és hatalmi eszközökkel megakadályozta Ford tőkeimportját egy Esztergomban létesítendő gyár céljára (helyett létesültek a kölni Ford művek). Goldberger és más tőkésék Ausztriában és Angliában régen leírt és kiseleztezt gépekkel szerelték fel gyáraikat.

⁹ Az 1911—13 évi nemzeti jövedelemadatok Fellner Frigyes idézett munkájából valók, amelyeket *Ernst Waizner*: Das Volkseinkommen Alt-Österreichs und seine Verteilung auf die Nachfolgestaaten. Metron, Roma VIII. 4. sz. 1928. c. munkájában némileg korrigált. Az 1937-es adatok Jánossy Ferenc számításai. (Az eltérő módszerű számítások miatt néhány %-os különbséget a hibahatáron belülnek kell tekinteni.)

¹⁰ „Az ipari termelés a két világháború közötti egész időszakban alacsonyabb volt, mint 1913-ban. 1938-ban, amely a csúcsfejlődés éve volt, az ipari termelés és építés mutatója az 1913. évi szintnek csak 98,7%-át érte el . . . egy főre számítva 13,7%-kal volt alacsonyabb, mint 1913-ban. Hasonló volt a helyzet a mezőgazdaságban . . . A beruházás nem volt kifizetődő, mert iparcikkek vonatkozásában a hazai piac nagyon korlátozott volt . . .” *Oscar Lange*: i. m. 1., 5. és 8. l.

eltérő belső és külső tényező motiválta. (Győztes és legyőzött országok, korábban elért fejlettségi szint, idegen tőke beáramlásának mértéke és felhasználása, társadalmi rendszer stb.) Kétségtelen azonban, hogy a nemzeti függetlenség a két világháború között önmagában még az itt tárgyaltak közül a viszonylag legfejlettebb és legkedvezőbb helyzetben levő országot, Csehszlovákiát (polgári demokratikus rendszer) is alig kárpótolta azért a hátrányért, amelyet a korábbi integrált monarchiabeli piac elvesztése okozott.

Tolnai György számára eddigi érvelésünk azonban valószínűleg keveset bizonyít. Cikkének 59—60. oldalain ugyanis a következőket írja: „Ezért a cári Oroszország kettős képet mutat a tőkés fejlődés terén: egyrészt viszonylag gyors tőkés fejlődést a tőke hatóterületein, másrészt súlyos elmaradottságot a prekapiatalista paraszti területeken. Ezért válhatott 1913-ra a cári Oroszország az USA, Anglia, Németország és Franciaország után a tőkés termelés tekintetében a föld ötödik országává; egyidejűleg azonban mégis gazdaságilag elmaradt országgént élt tovább. Ezért nem lehet az egy főre eső termelés (értsd: nemzeti jövedelem. Kiemelése tőlem — A. S.) alapján vizsgálni a fejlődést: de ezért alakulhatott ki ebben a gazdaságilag elmaradt országban olyan erős munkásosztály, amely már vállalkozhatott 1917-ben a proletárforradalomra. Ha ezek után feltesszük a kérdést, hogy hol nőtt gyorsabban a kapitalizmus: az ötödik tőkeshatalommá váló Oroszországban, vagy a föld vezető ipari országai közé legkevésbé sem sorolható kiegyezés utáni Magyarországon, feltétlenül az első mellett kell döntenünk, amelyben a nemzeti tőke (mindenekelőtt a textilipar) nemcsak viszonylagosan, hanem tömegében is gyorsabban nőtt a védővámok védelmében, mint az ez utóbbiakat nélkülöző Magyarországon.”

A szerző szerint tehát a fejlődést nem lehet az egy főre eső nemzeti jövedelem növekedése alapján vizsgálni.¹¹ Ennek az állításnak általában való helytelen-ségét talán nem kell külön bizonyítanunk, el kell azonban ismernünk, hogy — mint sok hasonló esetben — a nyilvánvaló tévedések mögött is meghúzódhat valamilyen helytelenül általánosított részgazság. Kétségtelenül előfordulhat olyan eset, mikor valamely ország akár 10—15 éves, más országokénál lassúbb, fejlődési üteme olyan strukturális átalakítások és technikai ugrás előkészítésének szakaszául szolgál, amely majd egy későbbi időpontban eredményezi az egy főre jutó nemzeti jövedelem még gyorsabb növekedését.

Térjünk tehát vissza az „önálló”, textiliparát védővámokkal védő Oroszország és a kiegyezés utáni Magyarország esetére, mellékesen azért is, hogy a két világháború közötti időszakkal való bizonyítás kapcsán lehetséges „történelmi-telenség” vádját elkerüljük.

A statisztikai adatok Magyarország kétségtelenül gyorsabb növekedéséről tanúskodnak. Ennek sok egyéb tényező mellett egyik oka kétségtelenül az, hogy az Osztrák-Magyar Birodalom nagy integrált piaca mint kapitalista piac (amely a munkamegosztásnak előfeltétele, de egyben eredménye is), sokkal fejlettebb volt, mint az ugyancsak hatalmas kiterjedésű Oroszorszáé.

De nincs-e igaza Tolnai Györgynek mégis: az önálló védvámpolitika árnyékában nem halmozódtak-e fel Oroszországban a potenciális fejlődés óriási tartalékai, mincképpen alapján egy későbbi ugrásszerű fejlődést kellene feltételeznünk, amelyet Oroszországban a forradalom, Magyarország esetében a Monarchia szét-hullása szakított meg?

¹¹ De tudományos alapossággal lehet a következő összehasonlítást tenni: a kb. 150—170 millió lakosságú Oroszország a „tőkés termelés tekintetében” (?) a világ ötödik országa lett. A 21 milliós Magyarország azonban nem.

Saját magam és mások vizsgálatai (mely utóbbiak minden tényező *komplett* figyelembevételére törekedtek) az objektív szemlélőt arról győzik meg, hogy a Monarchia hatalmas integrált piaca, az egységes valuta és az 1850-től közös vámterület, számos ellentmondás és akadályozó tényező ellenére is, döntően kedvező feltételeket teremtett a fejlődés számára. A már korábban idézett általános fejlődést jellemző számokon és Berend, Hanák, Katus és Ránki részletes vizsgálatain kívül figyelembe kell venni, illetőleg ki kell emelni a következőket:

A magyar nemzeti jövedelem exporthányada 1913-ban számításunk szerint 26,7%-ot ért el. A nemzeti jövedelem magas exporthányadát semmiképpen sem lehet egyedül a viszonylagos elmaradottsággal, monokultúrás export-vonásokkal magyarázni. Ez a munkamegosztás magas szintjét is kifejezi a Birodalom egyéb területeivel és más országokkal (ugyanezen mutatószám a fele akkora lakosságú és harmadannyi területű Magyarországon 1960-ban 23,2% volt!). Magyarország 1910. évi, a birodalom országai felé irányuló exportjában 44%-ot a feldolgozóipari termékek tették ki. Igaz, hogy ennek több mint felét élelmiszeripari termék, és ennek jelentős részét a liszt (az összes export 17%-a) adta. De ez annak az eredménye volt, hogy a magyar malomipar, komparatív előnyeit kihasználva, jelentősen túlszárnyalta a korábban fejlett osztrák malomipart. Ezzel szemben igaz, hogy a magyar textilipar a századfordulón kelet-európai viszonylatban is fejletlen volt.¹² Azonban a századfordulótól — állami szubvencióval — a textilipar is erőteljes fejlődésnek indult. A közös vámtarifa kb. a századfordulóig többnyire Ausztriának, utána azonban nagymértékben Magyarországnak is kedvezett, hiszen az ekkor már kétségtelenül nagy ütemben fejlődő gazdaságát más országokkal szemben éppen úgy védte, mint Ausztriáét. A később megindult fejlődés és a Birodalmon belüli verseny következménye természetesen az volt, hogy a gépipar, különösen a szerszámgépipar fejlettsége relatíve kisebb volt,¹³ annak ellenére, hogy a nehézipar súlya az ipari termelésben 1913-ban már megközelítette Ausztriáét.¹⁴

A magyar ipari fejlődést nemcsak a jelentős külföldi tőkebevándorlás segítette, amely egy főre számítva nagyobb volt, mint az orszországi, hanem az is, hogy az Osztrák-Magyar Birodalmon belüli szabad munkaerővándorlás a magyar ipar külföldi szakmunkás, művezető-mérnök, általában ipari vezető ellátását igen jelentősen és hatékonyan segítette elő.

A Tolnai Györggyel folyó vita szempontjából döntő jelentősége azonban annak van, hogy olyan iparág, mint a villamosgép és felszerelés ipar, amely Ausztriában nem volt fejlett *és abban az időben világszerte az ipar legdinamikusabb ága, a technikai haladás fő hordozója volt,*¹⁵ Magyarországon nemesak gyors fejlődésnek indult, hanem igen gyorsan növekvő exportot is bonyolított le, nemesak a

¹² Ausztria (beleértve természetesen a rendkívül fejlett iparú cseh területeket, valamint a birodalom más részeit is) textilipari exportjának 63,9%-a Magyarországra irányult: Magyarország textilipari importjának 95,5%-át osztrák áruk alkották.

¹³ Ausztriában a vasipar és gépipar aránya 54 : 46, Magyarországon 63 : 37 volt (Hanák Péter: i. m.).

¹⁴ Az összipari termelésből nehézipar 41, élelmiszer 39, könnyűipar 20% (Hanák Péter: i. m.).

¹⁵ Nem véletlenül mondotta Lenin 1917-ben: „Kommunizmus = szovjet hatalom + az egész ország elektrifikálása”.

„Ugyanabban az értelemben és ugyanazokkal a módosításokkal, ahogyan a második Kondratieff-hullámot össze lehet kapcsolni a vasúttal, ugyanígy össze lehet kapcsolni a harmadikat a villamossággal.” A. Schumpeter: *Business Cycles, A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York and London. 1935. I. köt. 143. l.

birodalom más területei felé, hanem más országokba is.¹⁶ Volt-e Oroszországnak az akkori technikai fejlődés legforradalmibb ágát képviselő ágazatban, vagy akár más akkori haladó technikát képviselő ipari ágazatban — minden védvám és protekcionizmus ellenére — számottevő komparatív előnyöket biztosító, exportra képes, vagy akár a belső piac szükségleteit megfelelően kielégítő ipari terméke? A korabeli statisztikák és minden egyéb forrás szerint nem volt. Az ipar szerkezete sokban hasonló volt a magyaréhoz (mezőgép-, vasúti gördülőanyag gyártás stb.). A fémforgácsoló, általában a feldolgozóipar korszerű berendezésekkel való ellátására a hazai ipar azonban nem volt képes.

Ha azonban a szerző Katus László általános fejlődési szintre és struktúrára vonatkozó adatainak nem hisz, nem elég meggyőző-e Lenin: „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban” c. művében — bár éppen ellenkező indítékkal — rajzolt kép a narodnyikok ellen folytatott vitáiban ahhoz, hogy az orosz kapitalizmus fejlettségét az akkori magyarországiéval összehasonlítva, az utóbbit lényegesen fejlettebbnek ítéljük?

Mit lehet ezek után válaszolni Tolnai Györgynek a „hol nőtt gyorsabban a kapitalizmus”-t „alátámasztó” olyan érvére, hogy ennek az országnak a munkásosztálya már 1917-ben vállalkozhatott a proletárforradalomra? Magyarországot két évvel később — de ezt magam nem sorolnám a gyorsabb kapitalizálódást alátámasztó, komolyan veendő gazdaságtörténeti érvek közé.

Azokhoz a gazdaságtörténeti tényekhez, amelyeket a Tolnai Györggyel vitázó történészek véleményem szerint helyesen és részletesen dokumentáltak és értékelték, a magam részéről csak egyetlen további adalékkal szeretnék szolgálni. Az érvek a nemzetközi specializáció, kooperáció és a nemzetközi munkamegosztásba való általános bekapcsolódásra vonatkoznak az 1906-os év magyar gépiparában.

Ismeretes, hogy az iparon belüli nemzetközi kooperáció és specializáció fejlettebb formáit általában csak az ipar szélesebb kiterjedése és változatos belső tagozódása hozza létre. Erről az első világháború előtti Magyarországon természetesen nem beszélhetünk. Ennek ellenére a *Monarchia nagy integrált piacának a hatására a vállalatok közötti kooperáció és specializáció is jelentős méreteket öltött, elsősorban a közös vállalatok, részben pedig a kartelleken belüli specializációval egybekötött piacfelosztás hatására, de a spontán külkereskedelmi forgalom csatornáiban is.*

A mai modern ipari fejlődésre és külkereskedelemre jellemző alkatrész-kooperáció, a termelés magas exporthányada tekintetében az 1906-os Magyarország gépipara még a mai fejlett tőkés országokkal összehasonlítva is kedvező képet mutat, mert a birodalmi piac országai, illetőleg országrészei közötti vállalati egyesülések, leányvállalatok termékeny talajt teremtettek a specializáció, kooperáció, műszaki együttműködés számára az ipari fejlődésnek a maihoz képest kevésbé modern szakaszában is.

Erre vonatkozóan számtalan egyedi dokumentumot is idézhetnénk levéltári anyagok alapján. De ezeknél is többet mondanak a következő összefoglaló adatok:

¹⁶ A villamosipari termelés 1898 és 1906 között 75%-kal növekedett, ugyanakkor az export 242%-kal (az összkivitel 36%-kal), 1906-ban az exportnak csak 24%-a irányult a Monarchiába, 73% egyéb külföldre, 1913-ban többek között 15%-a Olaszországba.

A magyar gépipar és néhány fejlett nyugat-európai ország gépiparának bekapcsolódása a nemzetközi munkamegosztásba 1906-ban, ill. 1960-ban¹⁷

Országok	Export aránya a termeléshez	Termékív alkatész-import	
		a termelés	az import
		százalékában	
Magyarország (1906)	35,5	6,6	13,8
NSzK	37,2	2,5	28,6
Anglia	28,4	.	.
Franciaország 1959	22,8	2,9	31,2
Olaszország (1959)	34,2	2,6	19,2
Svédország	34,2	.	.
Dánia	28,4	.	.
Ausztria	34,5	.	.
Hollandia (1959)	41,6	14,5	32,0
Belgium—Luxemburg (1959)	44,8	18,5	35,8

Ha a terület és lakosság szám különbségeit figyelembe vesszük, azt találjuk, hogy Magyarország néhány legfontosabb idevonatkozó mutatószáma 50 évvel korábban is alig maradt el a mai fejlett országokétól, ami elsősorban a birodalmi integrációnak volt köszönhető.¹⁸ A gépipar versenyképessége enged következtetni, hogy az export 58⁰/₀-a a birodalmon kívüli területekre irányult. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy 1964-ben a magyar gépexport 2,9⁰/₀-a irányult a KGST-n kívüli országokba, és a termékív alkatészimport a termelésnek mindössze 3,26, az importnak 15,4⁰/₀-át tette ki — kb. felannyi lakosság szám, harmadannyi terület és összehasonlíthatatlanul nagyobb belső ipari tagozottság és termelési érték mellett!)

Tolnai György szerint azonban a mások és általam előadott tények ellenére „nem az a kérdés, hogy a monarchiabeli Magyarország kizsákmányolása mellett történt-e fejlődés a magyar iparban, hanem az, hogy e kizsákmányolás nélkül nem lett volna-e nagyobb e fejlődés”, továbbá: „hogy az ilyen, »egész kenyér politika« haladó és reális törekvés ... láthatjuk az önálló fejlődésre törekvő mai fejlődő országoknál is”.

A vitát a szerzővel tehát most újra kell kezdenünk. Konkrét tárgyi vagy logikai érvei azonban tulajdonképpen kevés cáfolatot igényelnek, mert azok a figyelmes olvasó számára sokszor önmagukat cáfolják.

Az eddig idézett ilyen jellegű érvei után tehát csak példaképpen sorolunk fel még néhányat, hogy azután a lényeges elvi alapkérdésre térhessünk vissza: 1. Lenin a tőkés fejlődésnek külkereskedelemmel való magyarozatát nem a szerző által használt értelemben cáfolta, hanem Rosa Luxemburggal szemben azzal kapcsolatban, hogy van-e lehetőség a válságból való kilábalásra az újratermelés belső tényezői alapján. 2. F. List a védvám-politikát nem a német hercegségek, hanem éppen az 1834 után vámunióban egyesült Németország számára ajánlotta

¹⁷ A Magyarországra vonatkozó adatok saját számításaink eredményei (A Magyar Királyság Országainak Gyáripara az 1906. évben, valamint a külkereskedelmi és statisztikai évkönyvek alapján). A mai nyugat-európai országokra: A magyar gépipar szerkezeti spektrumának összehasonlítása egyes fejlett ipari országokéval OMF, Bpest, 1967.

¹⁸ Semmit sem változtat ezen az a tény, hogy az export magas aránya a termeléshez jelentős részben kevésbé finoman megmunkált félgyártmány, vasszerkezet volt. Ez felelt meg a magyar ipari fejlettség akkori állapotának.

1838-ban. 3. Mudrony Soma szerint 1874-ben Magyarország fizetési mérlege deficitese volt: külkereskedelmi deficit: 50—100 millió, államháztartási hozzájárulás 70 millió, + *külföldi magántőke profitja: 35 millió*. Mit bizonyít ez utóbbi a vitatott kérdés szempontjából? 4. „Hiszen maga a világtörténelem mutat arra, hogy a tőkés fejlődés élvonalában az *önálló* (kiemelés tőlem — A. S.) nemzeti országok (Anglia, Franciaország, Németország, USA, Belgium stb.) állottak, és nem az olyan *soknemzetiségű* (kiemelés tőlem — A. S.) államok, amilyen a régi Török Birodalom, a cári Oroszország vagy a Habsburg-monarchia” (!). — Tehát önállóság, de semmiképpen sem sok-nemzetiségű önállóság — ez a fejlődés egyik fő tényezője?

De fordítsuk komolyabbra a szót, mert cikkében a szerző is *nagyon komolyan* figyelmeztet: ne újítsuk fel a tőkekivitellel kapcsolatos függőség és kizsákmányolás régi és újkeletű tőkés propagandáját. Ránki György válaszához tehát (minthogy magam is e „reakciók” közé számítom magam) a következőket fűzöm hozzá:

1. Nem tudom, hogyan alakult „volna” Magyarország fejlődése, ha győz az 1848-as forradalom és Magyarország az „önálló” tőkés fejlődés útját járta volna, mert a történelmi és gazdasági fejlődés számtalan véletlen és szubjektív tényező hatása által is befolyásolt útját utólag senki sem rekonstruálhatja. Igen valószínűnek tartom azonban, hogy ebben az esetben is nagyméretű tőkeimportra került volna sor, mert az elemi elméleti tételek és a gyakorlat egyértelműen bizonyítják, hogy minél magasabb a vámfal (az áruimport akadály), általában annál nagyobb a külföldi tőke beáramlása. Minthogy pedig a magyar gazdaság 1848-ban rendkívül fejletlen, a feudális mezőgazdaság alacsony termelékenységű volt, többek között hiányzott az akkori fejlett feltételeknek megfelelő infrastruktúra, kooperációra képes vállalatok stb., a külföldi tőke „extern megtakarítások” hiányában elsősorban a kitermelő iparágakba áramlott volna, és az olcsó munkabér alapján keletkező extraprofitot minden említésre méltó belső multiplifikációs hatás nélkül — transzferálta volna. A Tolnai György értelmezése szerinti fejlődés tehát ekkor sem lett volna „önálló”. A lehetséges önálló, nevelővamos iparpolitika kétségtelen előnyeivel szemben viszont legalábbis az integrált birodalmi piac hiánya állott volna szemben. Ez utóbbi hatását ismerem, és a tények (valamint a modern, „negatív integrációk” példája) alapján is értékelni tudom. Továbbá azt is tudom, hogy a nevelővámokkal támogatott iparfejlesztés költségeit (a komparatív előnyökről való időleges lemondást, későbbi nagyobb előnyök érdekében) valakinek időlegesen meg kell fizetnie. Ebben az esetben ezt a magyar mezőgazdaság fizette volna meg, amely viszont rendkívül fejletlen és alacsony vásárlóképességű volt. Következésképpen a gazdaság fejlődése a legésszerűbb állami protekcionista politika esetén is — minden valószínűség szerint — csak egy alacsony szintű és elhúzódó szakasz után ment volna át gyorsabb növekedésbe.

2. Sem hely, sem mód nincs itt arra, hogy a tőkekivitel és lehetséges hatásainak történelmi elemzésébe bocsátkozzunk az imperializmus, neokolonializmus, vagy a szocialista és fejlődő országok kapcsolataiban. Legalábbis erre lenne szükség ahhoz, hogy kimerítően válaszoljunk Tolnai György érvelésére, aki vitapartnerének végül is azzal vél válaszolni, hogy a föld 147 országa közül 100 ma is gyengén fejlett: „a *tőkekivitel* — legalábbis a kapitalizmus keretei között — *nem hozta meg az önálló és gyors gazdasági növekedés eredményeit*”. Ez az érv — amennyiben a kiegyezés utáni Magyarország konkrét fejlődéséről van szó — legalábbis történelmietlen, főként pedig a tőkekivitel lehetséges hatásaira vonatkozó jogulatlan általánosításon alapszik. Másik érve, hogy ti. „a kapitalizmusnak a

gazdaságfejlődés egy bizonyos fokán *önmozgás alapján* (vagyis a belső piacon) kell létrejönnie” — csak saját nézeteit cáfolja: minden vitapartnere (különösen Katas László) meggyőzően bizonyítja, hogy ez a kelet-európai országokban a múlt század közepén még nem ment végbe, és a történelmi kérését semmiféle forradalom sem pótolhatta volna *egyszeriben*. Megfelelő belső piac, infrastruktúra, tőkefelhalmozás kell viszont ahhoz is, hogy a külföldi feldolgozóiparban működő tőke számára szükséges termelési tényezők, minimális általános műveltség és szaktudás rendelkezésre álljanak. Ha ez megvan, minthogy a belföldi munkaerő — a fejletlenebb országokban — olcsó, a külföldi tőke ilyenkor a feldolgozóipari ágazatokba is beáramlik, mégpedig azokba az ágazatokba, amelyekben a belföldi kereslet nagy és (vagy) amelyekben a világpiac kereslete a legdinamikusabb, amelyekben a tőkés hatékonyság (a profitráta) is magas. A külföldi tőke összefonódik a hazaiával, megnöveli annak értékesítési lehetőségeit. Gyors koncentráció és centralizáció megy végbe, nő a technikai szint és a külföldi konkurrenciaképesség is. A fejlődés a tőkét importáló országban meggyorsul és kezdi behozni lemaradását, sőt adott esetben a korábban fejletlenebb ország túlszárnyalhatja a tőkét exportáló országot.

A tőkés fejlődésnek ez az „idillikus ábrázolása” nem más, mint Lenin egyenlőtlen fejlődésről szó elméletének *egyik esete*. De persze nagy számban vannak más típusú esetek is, amelyekben a tőkét exportáló és importáló országok közötti különbség nem esökken, hanem nő (Anglia és India, a balkáni országok az első világháború előtt, Franciaország és Lengyelország a két világháború között stb.). Az ilyen esetek okainak és mechanizmusának azonban még a fentiekhez hasonló vázaltszerű ábrázolására sem vállalkozunk: a monarchiabeli Magyarország nem ebbe a csoportba tartozott. Ha Tolnai György eléggé elfogulatlanul vizsgálja a tényeket, nem lesz oka arra, hogy vitapartnerei írásait elolvastva az ördögöt fesse a falra.